

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η ΜΕΛΕΤΗ πὸν ἀκολουθεῖ δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὸν τίτλο «Πλησίασι[ς] τοῦ φυσικοῦ καὶ “ἀριθμητικὴ συμμετρία” : ἓνα θεωρητικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὴ λογοτεχνία στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα» στὰ Πρακτικὰ τοῦ Διεθνοῦς Συμποσίου (: Λευκωσία, 22-24 Νοεμβρίου 2002), ‘Ο Ἑλληνισμὸς στὸν 19ο αἰῶνα. Ἰδεολογικὲς καὶ αἰσθητικὲς ἀναζητήσεις (ἐπιμ. : Π. Βουτουρῆς-Γιῶργ. Γεωργήης), Ἀθήνα, Καστανιώτης, 2006, 160-206.

Στὴν ἀνὰ χεῖρας δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς μελέτης ἐκείνης πὸν παρουσιάζεται πλέον μὲ ἀρμοδιότερο, ὡς πρὸς τὴν ἐρευνητικὴ σκόπευση, τὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς μεθοδολογίας καὶ πραγμάτευση, τίτλο, ἔχω ἐπιφέρει ἀρκετὲς ἀλλαγὲς στὴ διατύπωση καὶ ἐπιπλέον ἔχω τροποποιήσει τὴ δομικὴ ὀργάνωση τοῦ ὑλικοῦ, διευθετώντας το σὲ δύο μέρη, διατήρησα ὅμως τὴν ἐπιχειρηματολογία καὶ τὴ βιβλιογραφικὴ ὑποδομὴ τοῦ κειμένου, ὅπως αὐτὸ παραδόθηκε τελικὰ τὸ 2004 γιὰ τὴ συμπερίληψή του στὸν τόμο τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμποσίου, χωρὶς ἄλλες μεταγενέστερες προσθήκες.¹

---

1. Δὲν πρόλαβα νὰ συμβουλευτῶ τὴ σημαντικὴ ἀπὸ ἐρευνητικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ ἀποψὴ διατριβὴ τοῦ συναδέλφου, καθηγητῆ Γιάν. Ξούρια γιὰ τὸ φιλολογικὸ καὶ θεωρητικὸ ἔργο τοῦ

Μία σύνοψη τῶν πορισμάτων τῆς πρώτης μορφῆς τῆς μελέτης ἐνοφθαλμίστηκε σὲ εργασία μου πὺν δημοσιεύτηκε ἐνδιάμεσα, μὲ τίτλο: «Τέχνη καὶ λογοτεχνία στὴν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰῶνα» στὸ περιοδικό: Revue des Études Néo-Helléniques 1 (2005) 133-146. Ἐὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο, καθηγητὴ στὸ Νεοελληνικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης (Sorbonne-Université Paris IV), Henri Tonnet γιὰ τὴν πρόσκληση νὰ λάβω μέρος στὸ πρῶτο τεῦχος τῆς νέας σειρᾶς τοῦ περιοδικοῦ.

Ἐὐχαριστῶ ἐπίσης τὴν καθηγήτρια Ἰλῖα Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, συνάδελφο στὸ Τμῆμα Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου, γιὰ τὴν καλὴ τῆς διάθεση νὰ διαβάσει τὴν πρώτη μορφὴ τῆς μελέτης καὶ νὰ κάνει χρήσιμες καὶ ἐποικοδομητικὲς παρατηρήσεις.

Ἐὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν Κώστα Δαρδανὸ γιὰ τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ ὑποστήριξή του στὸ ἐγχείρημα τῆς παρούσας ἐκδόσης, καὶ τὸν μάστορα Γιάννη Μαμάη γιὰ τὴν τυπογραφικὰ ἄρτια μορφὴ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ —πλὴν ὄχι ἀχρείαστου, ὅπως ἐλπίζω νὰ ἀποδειχθεῖ— βιβλίου.

Χανιά, 30 Ἰουνίου 2024

Κωνστ. Οἰκονόμου, τὴν ὁποία καὶ ὑποστήριξε τὴν ἀνοιξη τοῦ 2004 στὸ Τμῆμα Φιλολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ διατριβὴ του δημοσιεύτηκε τρία χρόνια ἀργότερα: Γιάν. Εὐρύρας, *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Τὸ φιλολογικὸ ἔργο (Ἡ θεωρία τῶν «Γραμματικῶν Τεχνῶν»)*, Ἀθήνα, Ἰδρυμα Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, 2007.

Α' ΜΕΡΟΣ

*Οί θεωρητικοί ὅροι καὶ τὸ πλαίσιο
ἀναφορῶν γιὰ τὴν ἀληθοφάνεια :
Ὁ πυρήνας τῆς ἀριστοτελικῆς Ποιητικῆς
καὶ τὰ ἀναπτύγματά της*

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ έρμηνευτική προσέγγιση έντάσσεται στο πλαίσιο δικής μου συνθετικής θεώρησης τών όρων διαμόρφωσης του δεσπόζοντος στην Άθήνα, κατά το β' ήμισυ του νεοελληνικού 19ου αιώνα, αισθητικού —καλλιτεχνικού και λογοτεχνικού— κανόνα τής αληθοφάνειας και τής έννοιολογικής ύποδομής του, ή οποία διαμορφώνεται από στοιχεΐα δύο αντιστικτικών πλὴν συμπληρωματικῶν πεδίων αναφορῶν: τής πραγματικότητας και τοῦ ιδανικοῦ.¹

Ἡ έννοιολογική αὐτή ύποδομή τοῦ κανόνα τής αληθοφάνειας συγκροτεΐται μέσα από ένα πλέγμα όροθετήσεων και θεωρητικοποιήσεων, άριστοτελικής προέλευσης (: *Περὶ Ποιητικῆς*), συναφῶν με το ζήτημα τοῦ εΐδους τών σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ καλλιτεχνικοῦ προϊόντος και πραγματικότητας.

Ἡ ρητὴ ἢ ύπόρρητη ώστόσο άπαίτηση για αληθοφάνεια, όπως διοχετεύεται στη λογοτεχνική και καλλιτεχνική σκηνή τοῦ νέου έθνικοῦ κέντρου, έχει τὴν άφετηρία της ἤδη στην άρχή τοῦ 19ου αιώνα και θεματοποιεΐται μέσα άκριβῶς στο πλαίσιο τών πνευ-

---

1. Για το ζήτημα, βλ. αναλυτικά: Δημ. Άγγελᾶτος, *Πραγματικότητας και Ίδανικόν: ο Άγγελος Βλάχος και ο αισθητικός κανόνας τής αληθοφάνειας (1857-1901)*, Άθήνα, Μεταίχμιο, 2003.

ματικῶν ζητήσεων τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, γιὰ νὰ ἀποτελέσει τουλάχιστον ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1830 καὶ ἐξῆς (ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τὶς εἰκαστικὲς Τέχνες) μεῖζον σημεῖο ἀναφορᾶς στοῦ νέο ἔθνικὸ κέντρο,² ἐντελῶς συναφεῖς ὅμως ἐνδείξεις ὑπῆρξαν καὶ νωρίτερα, ἤδη μέσα στὸν 18ο αἰώνα, ὅπως δείχνει τουλάχιστον ἡ πραγματεία *Περὶ Ζωγραφίας* (1726) τοῦ Παναγ. Δοξαρά (1662-1729), ποὺ ἀργήσε πολὺ νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας.³

Τὸ χρονικὸ ἄνυσμα τῆς ἐρμηνευτικῆς μου διερεύνησης ὅσων ζητημάτων ἀφοροῦν στὴν ἀληθοφάνεια στοῦ ἀΐμιου τοῦ 19ου αἰώνα ἔχει ἐπίκεντρο τὸν Ἄδαμ. Κοραῆ καὶ τὴ θεωρητικὴ του ἀντίληψη γιὰ τὸ μυθιστόρημα (1804),⁴ φθάνει δὲ μέχρι τὴν ἐποχὴ ποὺ δημοσιεύεται τὸ δοκίμιο γιὰ τὴν Τέχνη τοῦ Στέφ. Ἀ. Κουμανούδη, *Ποῦ σπεύδει ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων τὴν σήμερον*

2. Βλ. σχετικὰ: Μιλτ. Μ. Παπαϊωάννου, *Ἱστορία τῆς τέχνης στὴν Ἑλλάδα. 18ος καὶ 19ος αἰώνας*, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Ἀδάμ, 2002, 14-15 καὶ 82-85.

3. Δημοσιεύεται μόλις τὸ 1871 ἀπὸ τὸν Σπυρ. Π. Λάμπρο: *Περὶ Ζωγραφίας. Χειρόγραφον τοῦ ΑΨΚΣΤ'. Νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγον ἐκδιδόμενον ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου*, Ἀθήνα, Τυπογρ. Ἀ. Κτενᾶ καὶ Σ. Οἰκονόμου, 1871 [= φωτομηχαν. ἀνατύπ.: Ἀθήνα, Ἐκάτη, [1996].

4. «Τὰ εἰς τὴν ἔκδοσιν (1804) τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλιοδώρου Προλεγόμενα. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου»: Ἄδαμ. Κοραῆ, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους ἔλληνες συγγραφεῖς καὶ ἡ Αὐτοβιογραφία του*, τ. Α' (1833) (πρόλογ.: Κ. Θ. Δημαράς), Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1984, 1-56.

(1845),⁵ συμπεριλαμβάνοντας καὶ τὴν ἀντίδραση ἐκ μέρους τοῦ Σ π υ ρ. Ζ α μ π ε λ ί ο υ στὸ παραπάνω δοκίμιο στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια (1852).⁶

Τὸ ἐνδιαφέρον μου ὡς ἐκ τούτου στρέφεται ἐδῶ στὴ διερεύνηση τῶν ὄρων βάσει τῶν ὁποίων συντίθεται τὸ θεωρητικὸ πλαίσιο ἀναφορῶν στὴν ἀληθοφάνεια (καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν ἔννοια τῆς ἀναπαράστασης) στὸ πεδίο τῆς λογοτεχνικῆς καὶ ζωγραφικῆς δημιουργίας, ὅπως οἱ ὄροι αὐτοὶ διαμορφώνονται στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ ἐκφράζονται βάσει ἀκριβῶς τόσο τῶν καλλιτεχνικῶν ἀρχῶν τῆς ἀρχαιότητος ὅσο καὶ εἰδικὰ τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴ μίμηση, καθὼς καὶ τῶν συμπληρωμάτων τους, ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση, τὸν Νεοκλασικισμό καὶ τὸν Διαφωτισμό.

Στρέφεται ἐπίσης στὶς ἀπορρέουσες νεοελληνικές θεματοποιήσεις τῶν συναφῶν μὲ τὴν ἀληθοφάνεια ζητημάτων, οἱ ὁποῖες ἐντοπίζονται μέσα στὸν χρόνο, μὲ ὀριακὰ σημεῖα ἀναφορᾶς δύο ὁμόλογα ἔργα: τὴν πραγματεία τοῦ Δοξαρά — ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς βαθιᾶς γνώσης ποὺ ο συγγραφέας εἶχε τῆς

---

5. Βλ.: Στέφ. Ἀ. Κουμανούδης, *Ποῦ σπεύδει ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων τὴν σήμερον. Προστέθηκαν καὶ δύο πραγματεῖαι Ἰωάννου Βυγκελμάννου περὶ τέχνης, ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ*: Βελιγράδι, Τυπογραφία τῆς Κυβερνήσεως, 1845 [= φωτομηχαν. ἀνατύπ.: Σπείρα 2 (Φθινόπωρο 1991) 2-25].

6. Βλ.: «Μελέτη ἱστορικὴ περὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ»: Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, Κέρκυρα, Τυπογρ. «Ἐρμῆς» Ἀντ. Τερζάκη καὶ Θ. Ρωμαίου, 1852, 4-595.

Ἰταλικῆς Ἀναγέννησης— καὶ τὸ δοκίμιο τοῦ Κ ο υ - μ α ν ο ὄ δ η, ὅπου καὶ ἐκδιπλώνεται ὁ μαχητικὸς ἀντίλογος τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴν παράδοση τῆς βυζαντινῆς Τέχνης, κάτι ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ βέβαια μέχρι καὶ τῆ δεκαετία 1840-1850, στὸ κατώφλι δηλαδὴ τῶν Ποιητικῶν Διαγωνισμῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1851-1877).

Ὅσα ἀκολουθοῦν συνδέονται ἐν εἶδει προλεγομένων καὶ συνθέτουν ἓνα συνεχὲς μὲ δύο προηγούμενες ἐρμηνευτικὲς μονογραφίες μου, στὶς ὁποῖες διερευνᾶται ἡ κατάσταση πραγμάτων τοῦ ἐδραιωμένου καὶ δεσπόζοντος αἰσθητικοῦ κανόνα τῆς ἀληθοφάνειας στὴν Ἀθήνα κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 19ου αἰώνα.

Ἡ συγκεκριμένη διερεύνηση κινήθηκε πρῶτα σὲ συνταγματικὸ ἄξονα, στὴν πνευματικὴ καὶ λογοτεχνικὴ δηλαδὴ σκηνὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κέντρου καὶ στὶς διεργασίες, βάσει τῶν ὁποίων ἐξοβελίστηκε ἀπὸ αὐτὴν τὸ ἀσύμβατο μὲ τὴ δεσπύζουσα τῆς ἀληθοφάνειας ποιητικὸ ἔργο τοῦ Δ ι ο ν. Σ ο λ ω μ ο ὄ.⁷ Στὴ συνέχεια στράφηκα στὸν παραδειγματικὸ ἄξονα, ἔχοντας ὡς ἐπίκεντρο τὸ πολύπτυχο λογοτεχνικὸ καὶ κριτικὸ-θεωρητικὸ ἔργο τοῦ Ἄ γ γ. Β λ ά - χ ο υ, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκφραστὲς τῆς ἀληθοφάνειας στὴν Ἀθήνα.⁸ τὸ ἐν λόγῳ ἔργο, ἄρρηκτα

7. Βλ.: Δημ. Ἀγγελᾶτος, «ἦχος λεπτός... [...] γλυκύτατο[ς], ἀνεκδιήγητο[ς]...». Ἡ «τύχη» τοῦ σολωμικοῦ ἔργου καὶ ἡ ἐξακολουθητικὴ ἀμηχανία τῆς κριτικῆς (1859-1929), Ἀθήνα, Πατάκης, 2000.

8. Βλ. Δημ. Ἀγγελᾶτος, *Πραγματικότης καὶ Ἰδανικόν* βλ. εἰδικότερα: ὅ.π., 9-15.

δεμένο μὲ τις ἀπαιτήσεις τῆς ἀληθοφάνειας, προσφέρεται κατ' ἐξοχὴν γιὰ γίνεи κατανοητὴ ἢ συναρμογὴ τῶν διάφορων πτυχώσεων τῆς.

Ἡ ἀνὰ χειρᾶς μελέτη μαζί μὲ τις δύο ποὺ μόλις ἀναφέρθηκαν, ἀποτελοῦν τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο σκέλη ἐρευνητικοῦ μου σχεδίου, ἀφιερωμένου στὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς ἐννοιολογικῆς —αἰσθητικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ λογοτεχνικῆς— κατηγορίας τῆς ἀναπαράστασης, στὸν νεοελληνικὸ 19ο αἰώνα, μὲ κατευθυντήριους ἄξονες τὴν Ἀθήνα καὶ τὰ Ἑπτάνησα καὶ ἀσφαλῶς τις ἀντίπαλες ἀναπαραστατικὲς ἐκδοχὲς ποὺ συστήνουν: τὴν ἀληθοφάνεια δηλαδὴ καὶ τὴ φαντασία, ἀντίστοιχα, θεωρημένες στὰ συμφραζόμενα πνευματικῶν, αἰσθητικῶν καὶ εὐρύτερα καλλιτεχνικῶν ρευμάτων ὅπως ὁ Νεοκλασικισμὸς καὶ ὁ Ρομαντισμὸς ἐπίσης ἀντίστοιχα.

Τὸ σκέλος τῶν Ἑπτανήσων καὶ τοῦ Ρομαντισμοῦ σὲ παραδειγματικὸ ἄξονα μὲ ἀπασχολεῖ σὲ ἐπικείμενη μονογραφία μου γιὰ τὸ ἔργο συνολικὰ τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ἐνῶ τὸν κύκλο τῆς ἐνασχόλησής μου μὲ τὸ συνταγματικὸ ἐγκαινιάζει μελέτη, ἐπικεντρωμένη στὴν κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας.⁹

* * *

---

9. Βλ.: Δημ. Ἀγγελᾶτος, «Ἡ λογοτεχνία τῶν Ἑπτανήσων καὶ τὸ ἐθνικὸ κέντρο (β' ἡμισυ 19ου αἰ.). Οἱ σύνθετες ὀψεις μιᾶς “ἡμι-ἀπορροφητικῆς” διαπλοκῆς: τὸ παράδειγμα τῆς κριτικῆς»: Πρακτικά. Ζ' Πανιόνιο Συνέδριο (Λευκάδα, 26-30 Μαΐου 2002), τ. Α'-Α' Τμῆμα: Ζητήματα πολιτισμικῆς ἱστορίας, Ἀθήνα, 2004, 305-323.

Ὁ δεσπόζων αὐτὸς στὸ ἀθηναϊκὸ κέντρο αἰσθητικὸς κανόνας τῆς ἀληθοφάνειας ἀφενὸς συναρρεῖ, ἐξειδικευτικὰ γιὰ τὴ λογοτεχνία (τὴν ποίηση καὶ τὴν πεζογραφία), τὶς ἀντι-Ρομαντικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὸ μέσον τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ἐξῆς (: ἰσορροπία μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου· ἔλεγχος τῆς φαντασίας· ἔμφαση στὴ λογικὴ καὶ φυσικὴ συνοχὴ τῶν μερῶν τῶν ἔργων)—λόγω αὐτῶν ἀλλωστε ἀπωθήθηκε τὸ διαφοροτικὸ, ὄριμο ἔργο τοῦ Διογ. Σολωμοῦ,¹⁰ γιὰ τὸ ὁποῖο ὥστόσο γινόταν ἡ “διαπραγματευτικὴ” προσπάθεια, ἀπὸ τὸ 1853, νὰ διοχετευτεῖ στὸ ἀθηναϊκὸ κέντρο, μέσω κυρίως τῆς μελέτης τοῦ Ἑμμ. Στάη γιὰ τὸν Λάμπρο¹¹

10. Γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ σολωμικοῦ στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ 1859 ποὺ ἐκδίδονται τὰ *Ἐδρισκομένα* με ἐπιμέλεια τοῦ Ἰάκ. Πολυλά (Κέρκυρα, Τυπογρ. «Ἐρμῆς»-Ἀντ. Τερζάκη) μέχρι τὸν Μεσοπόλεμο, καὶ τὶς ἐπὶ τῆς οὐσίας ἀντιστάσεις ποὺ συνάντησε, βλ.: ἀναλυτικὰ: Δημ. Ἀγγελᾶτος, «ἦχος λεπτὸς... [...] γλυκύτατος[ς], ἀνεκδιήγητος[ς]...». Οἱ ἀναφορὲς τῆς πανεπιστημιακῆς κριτικῆς στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ θεσμοῦ τῶν Ποιητικῶν Διαγωνισμῶν, ὀφειλόμενες στὸν κύκλο τοῦ Κωνστ. Ἀσώπιου (βλ.: ὁ.π., 15-35) ἢ στὸν Στέφ. Κουμανούδη —«Ὁ Ποιητικὸς ἀγὼν τοῦ ἔτους 1857», *Πανδώρα* 8 (1857-1858), τχ. 170 (15/4/1857) 25-39 (ἡ ἀναφορὰ στὸν Σολωμό: 26)— δὲν εἶχαν παρὰ τιμητικὸ χαρακτήρα.

11. Βλ. λ.χ. τὴν ἐπισήμανση ὅτι ὁ Λάμπρος βρίσκεται σὲ στενὴ συνάφεια με τὴν πραγματικότητά, ἔχοντας ἀκραιφνῶς ἐλληνικὸ χαρακτήρα: «[...] ὅλ' αὐτὰ σὲ κάνουνε ν' ἀκοῦς ἐκεῖ μέσα τὴ θρησκεία σου, τὰ ἦθη σου, ταῖς χαραῖς σου, τοὺς

άλλα και τῶν ἐπισημάνσεων τοῦ Πέτρου Βράι-
λα-Ἀρμένη,¹² ὡς κατὰ τὸ δυνατὸν συμβατὸ μὲ
τις ἀπαιτήσεις τῆς ἀληθοφάνειας,¹³ χωρὶς ὅμως κά-
ποιο ἀντίκρουσμα—, ἀφετέρου κατευθύνει, ἀπὸ τὴν
ἀρχὴ κιόλας τῶν Ποιητικῶν Διαγωνισμῶν, τὶς ἀξιο-
λογήσεις τῶν πανεπιστημιακῶν κριτῶν στὶς σχετι-
κὲς Εἰσηγητικὲς Ἐκθέσεις τους, μιᾶς καὶ εἶχε ἤδη
νωρίτερα προετοιμαστῆ τὸ ἔδαφος, ὅπως θὰ ἐπιχει-
ρήσω νὰ δείξω ἐδῶ παρακάτω.

Ὁ Ἀλέξ. Ρίζ. Ραγκαβῆς λοιπόν, εἰση-
γητῆς τοῦ Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ τοῦ 1854, καὶ
ἔχοντας βεβαίως ἐγκαταλείψει τὴν πρὸ δεκαεπτὰ
χρόνων θερμὴ συνηγορία τοῦ ὑπὲρ τοῦ Ρομαντισμοῦ
(ἀπὸ τότε ἄλλωστε εἶχαν μεσολαβήσει πολλὰ στὰ

φόβους σου, ταῖς πρόληψές σου, τὰ πάθη σου, μ' ἓνα λόγο, τὴν
οὐσία τῆς ζωῆς σου σὲ τρόπο, πού ἤθελ' εἶναι καθαυτὸ ἀδύ-
νατο νὰ θεωρήσης ἀλλέως τέτοια ποίησι, παρὰ —σὰ μνημεῖο
ἀτελεύτητο τοῦ καιροῦ σου. —»: *Κριτική. Ὁ Λάμπρος τοῦ*
Σολωμοῦ, Ἀθήνα, Τυπογραφ. Χ. Ν. Φιλαδελφέως, 1853·
ἀναδημ.: Σολωμός. Προλεγόμενα Κριτικὰ Στάη - Πολυλᾶ -
Ζαμπέλιου (ἐπιμ.: Ἀ. Θ. Κίτσος-Μυλωνάς), Ἀθήνα, ΕΛΙΑ,
1980, 19-40· τὸ παράθεμα: 35.

12. Βλ.: Δημ. Ἀγγελᾶτος, «ἦχος λεπτός... [...] γλυ-
κῦτατο[ς], ἀνεκδιήγητο[ς]...», 40-42. Βλ. χαρακτηριστικὰ
τὴ μελέτη τοῦ 1853, δημοσιευμένη στὸ περιοδικὸ *Πανδώρα*:
«Οἱ Κλασικοὶ καὶ οἱ Ρομαντικοί»: *Φιλοσοφικαὶ Μελέται,*
Κέρκυρα, Τυπογρ. «Ἐρμῆς»-Ἄντων. Τερζάκη, 1864, 123-135.

13. Βλ. σχετικὰ: Δημ. Ἀγγελᾶτος, «Ἡ λογοτεχνία τῶν
Ἑπτανήσων καὶ τὸ ἔθνικὸ κέντρο (β' ἡμισυ 19ου αἰ.). Οἱ σύν-
θετες ὕψεις μιᾶς “ἡμι-ἀπορροφητικῆς” διαπλοκῆς: τὸ πα-
ράδειγμα τῆς κριτικῆς».

λογοτεχνικά πράγματα τῆς Ἀθήνας), ἀναφέρεται στὴ βασικὴ ἀπαιτήση τοῦ κανόνα τῆς ἀληθοφάνειας, ὀρίζοντάς τὴν ὡς συναρμογὴ «εἰκονικῆς ὁμοιότητος» καὶ «ἰδανικῆς εὐγενείας»,¹⁴ ἐνῶ, στὴν ὠριμότερὴ του ἐκδοχῇ, ὁ ἐν λόγῳ κανόνας ἐμφανίζεται τὸ 1871 στὸν «Πρόλογον» τῶν *Κωμωδιῶν* τοῦ Ἄγγ. Βλάχου,¹⁵ ὡς συμπληρωματικὴ σχέση μεταξύ τοῦ ὑλικοῦ τὸ ὁποῖο ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, καὶ τῆς ἄρτιας καλλιτεχνικῆς ἐπεξεργασίας του, ἀπαραίτητης γιὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ «ἰδανικοῦ τῆς γενικότητος τύπου», ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ Βλάχος, μέσα ἀπὸ διεργασίες φωτογραφικῆς καὶ ζωγραφικῆς τάξεως:

Παρατηρῶν μὲ βαθὺν βλέμμα καὶ ἀκάματον ὑπομονὴν τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον, σπονδάζων αὐτὸν ἐπὶ πᾶσαν ἔποψιν, καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πτυχῶν εἰσχωρῶν, ἀναβαίνων καὶ καταβαίνων ἀκούραστος τὴν κοινωνικὴν κλίμακα ἀπὸ τοῦ μυριοπλοῦ-

---

14. Βλ.: «Ἐκθεσις τοῦ Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ τοῦ 1854», *Πανδώρα* 5 (1854-1855) 31. Γιὰ μιὰ συνολικὴ θεώρησιν τῶν Ποιητικῶν Διαγωνισμῶν, βλ.: P. Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877* [Διδακτορικὴ Διατριβή: Université de Paris-Sorbonne/PARIS IV], Ἀθήνα, Archives Historiques de la Jeunesse Grecque/Secrétariat Général à la Jeunesse, 1989.

15. Ἄγγ. Βλάχος, «Πρόλογος»: *Κωμωδίαι. Ἡ κόρη τοῦ παντοπώλου - Γαμβροῦ πολιορκία - Γάμος ἔνεκα βροχῆς - Ὁ Λοχαγὸς τῆς Ἐθνοφυλακῆς - Ἡ ἐορτὴ τῆς μάμμης - Πρὸς τὸ θεαθῆναι - Ἡ σύζυγος τοῦ Λουλουδάκη*, Ἀθήνα, ἐκδ.: Ἄγγ. Κανδριώτης - Ζ. Γρυπάρης, 1871, γ'-ιστ'.

του μέχρι τοῦ ἐπαίτου, ἀντιγράφων τὰ ἰδιάζοντα εἰς ἕκαστον πρόσωπον χαρακτηριστικά, καὶ φωτογραφῶν εἰ δυνατόν τὰς ἐν τῇ παντοειδεῖ ἐκείνῃ τύρβῃ ἀναγκωμένας ποικίλας φυσιογνωμίας, ἔργον ἔχει νὰ ἐπεξεργασθῇ κατόπιν τὰ φωτογραφήματά του, *en retouchant* οὕτως εἰπεῖν αὐτά, ἀπολειαινὼν τὴν τραχύτητα τῶν γραμμῶν καὶ ἀναπλάσσων αὐτὰ εἰς πρόσωπα ἀληθῆ μὲν πάντως καὶ ἔθνικα, φέροντα ὁμῶς τὸν ἰδανικὸν τῆς γενικότητος τύπον καὶ πρὸς οὐδὲν ὑπαρκτὸν πρόσωπον ὁμοιάζοντα [...]

(ὁ.π., ι').

Ἔτσι, ἂν ἡ αποτύπωση τῶν εἰκόνων ποὺ παρέχει τὸ ὑλικὸ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ τύρβης, ἦταν ὑπόθεση φωτογραφίας, ἡ ἀπολείανση καὶ ἡ ἀνάπλαση (: «*en retouchant*») τῶν «φωτογραφημάτων», γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ «ἰδανικ[οῦ]» ἀσφαλῶς «τῆς γενικότητος τύπ[ου]», ἦταν ὑπόθεση ζωγραφικῆς· ἡ φωτογραφία δὲν γινόταν νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴ ζωγραφική,¹⁶ ὅπως ἀκριβῶς τὸ “καθαρό”, ἀδιαμεσολάβητο ὑλικὸ τῆς πραγματικότητος δὲν ταυτιζόταν μὲ τὸ ἐπεξεργασμένο. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν «φωτογραφημάτων» λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὸν Βλά-

---

16. Βλ. σχετικὰ: Δημ. Ἀγγελᾶτος, «Ἡ κριτικὴ καὶ ἡ θεωρία τῆς λογοτεχνίας στὴν Ελλάδα τοῦ 19ου αἰῶνα: ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ φωτογραφία»: *Greek Research in Australia. Proceedings of the Bicennial Conference of Greek Studies*, (ἐπιμ.: Elizabeth Close - M. Tsianikas - G. Frazis), Ἀδελαΐδα, The Flinders University of South Australia/Department of Languages-Modern Greek, 2003, 233-272.

χο, ὁδηγοῦσε στὴν ἀποτύπωση τοῦ «ιδανικοῦ τῆς γενικότητος τύπου», καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μέσω τῆς πλοκῆς στὴν ἀληθοφάνεια.

Ἡ ἀληθοφάνεια ἐπέτρεπε ὡς ἐκ τούτου τὴν ὑπέρβαση τῆς ἀντιγραφῆς τῆς πραγματικότητος (καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς ἀνευ ἀντικρύσματος ἀναπαράστασης εἰκόνων καὶ προτύπων, ἀπ' εὐθείας δανεισμένων ἀπὸ τὸν πραγματικὸ κόσμο ἢ ἄλλα ἔργα) καὶ ταυτόχρονα τὴν ὑπέρβαση τῆς ἀπόλυτης (καὶ καταδικαστέας στὰ ἀθηναικὰ συμφραζόμενα τῆς ἐποχῆς) Ρομαντικῆς πρόσδεσης στὸ μέτρο τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ποιητῆ καὶ εἰδικότερα στὴν —ἀνεξέλεγκτη ὅπως προσλαμβανόταν στὴν Ἀθήνα— φαντασία του.

Ἡ ἀληθοφάνεια ὥστόσο θεματοποιεῖται παράλληλα καὶ μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς πρωτοβάθμιας ἐκδοχῆς της, δηλαδὴ τῆς φυσικότητος, ὅπως φαίνεται, γιὰ παράδειγμα, στὶς Εἰσηγητικὰς Ἐκθέσεις τῶν τριῶν πρώτων χρόνων τῶν Ποιητικῶν Διαγωνισμῶν ἢ στὴ θεωρία ποὺ διατυπώνει ὁ Β λ ά χ ο ς τὸ 1861 γιὰ μιὰ ἀφήγηση προσγειωμένη στὰ πράγματα, ἢ ὅποια δὲν ὑπερβαίνει τὴ φυσικὴ τάξη τοῦ κόσμου, ἐπικεντρωμένη στὴν ἀρχή:

Ὅταν δύναται τις νὰ διηγηθῆ ὅ,τι συνέβη, τίς ἢ ἀνάγκη νὰ πλάσῃ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ συμβῆ; Πρὸς τί νὰ προσπαθήσῃ ν' ἀνασκευάσῃ αὐτὸς ὅ,τι ὁ ροῦς τῶν πραγμάτων φυσικῶς καὶ προχείρως κατεσκεύασεν;¹⁷

17. Βλ. τὸν πρόλογο τοῦ διηγήματος τοῦ Βλάχου, «Τὸ μέλαν δακτυλίδιον. Λυπηρὸν ἱστῶρημα λυπηρᾶς ἐποχῆς»: *Πανδώρα* 12 (1861-1862) τχ. 271 (1/7/1861) 161.

Ἡ ἀληθοφάνεια στὰ παραπάνω συμφραζόμενα ἐπιβάλλει στὴ λογοτεχνία ἀφενὸς τὴν ἀναπαραστατικὴ διαφάνεια, τὴν ὕπαρξη, μ' ἄλλα λόγια, μιᾶς καθαρῆς, μὴ παραμορφωτικῆς εἰκόνας τῶν πραγμάτων, ἢ ὁποῖα ὅμως δὲν ἐξισωνόταν μὲ τὴν πιστὴ ἀντιγραφή τους, ἀφετέρου τὴν καλλιτεχνικὴ ἀναγωγὴ τῆς στὸν κόσμο τοῦ ἰδανικοῦ.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ πλοκὴ τῶν ἔργων ἔπρεπε νὰ δίνει τὴν ἐντύπωση (καὶ μόνον τὴν ἐντύπωση) ὅτι, ἂν καὶ κατασκευασμένη, διατηροῦσε μιὰν οἰονεὶ φυσικὴ αὐτονομία,¹⁸ ὅτι θὰ τῆς ἦταν δηλαδὴ δυνατόν νὰ βρισκεται καὶ ἄλλοῦ, ἔξω ἀπὸ τὸ ἔργο, ὅπουδῆποτε στὸν κόσμο. Ὁ κύκλος αὐτός, ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος στὸν ἰδανικὸ τύπο τους καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, μέσω τῆς φυσικότητος τῆς πλοκῆς, σὲ μιὰ οἰονεὶ πραγματικότητα, ὀδηγοῦσε στὴν ἀληθοφάνεια, στὴ διαφανῆ δηλαδὴ ἀναπαράσταση μὲ ὄρους φυσικότητος ἑνὸς ἰδανικοῦ κόσμου, ἀνάλογα βέβαια μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἐκάστοτε λογοτεχνικῶν τρόπων καὶ εἰδῶν.

Ἐπρόκειτο δηλαδὴ γιὰ μιὰ ὄχι εὐθεία ἀλλὰ διαμεσολαβημένη ἀντανακλαστικὴ σχέση πραγματικότητος καὶ ἰδανικοῦ, ποὺ ἔφερε τὸν καλλιτέχνη μπρο-

18. Βλ. τὴ χαρακτηριστικὴ διατύπωση τοῦ Βλάχου: «[...] ἢ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης <μεταξὺ τῶν «χαρακτήρων»> ἀντίθεσις ἢ ὁμοιότης νὰ παράγῃ πλοκὴν φυσικὴν μὲν καὶ οὐχὶ ἀμέσως τετεχνημένην, ἀναγκαίαν ὅμως ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν χαρακτήρων καὶ τετεχνημένην ἐπομένως ἐμμέσως ὡς ἐκ τῆς τεχνικῆς τῶν χαρακτήρων διαπλάσεως»: «Πρόλογος»: *Κωμωδίαί, ζ'*.